

MUTAȚII ÎN SEMANTISMUL UNOR EXPRESII

IULIA MĂRGĂRIT

Parcurgerea unor glosare dialectale trezește interesul cititorului, între altele, și prin glosele formulate, semnificative nu numai pentru definirea termenilor, ca obiectiv imediat, dar și din punctul de vedere al lexemelor utilizate în acest scop, de multe ori elemente dialectale, arhaisme, creații noi, idiomatisme etc. De această dată, ne-am oprit asupra unor expresii, reperate în Ciaușanu, *Vâlcea* și Ciaușanu, *Glosar* la care se recurge frecvent, în astfel de situații, probabil pentru capacitatea lor rezumativ-sentențioasă. Interesant este faptul că, adesea, formațiile idiomatice sunt însoțite, de la caz la caz, de unele restricții, referitoare la cursul momentan, pentru a avertiza cititorul asupra sensului avut în vedere.

În cele ce urmează, orientându-ne după indiciile auctoriale din lucrările citate, ne-am propus să comentăm câteva idiomatisme, în conformitate cu traiectoria străbătută, din punctul de vedere al actualității lor.

(A FI) TÂRÂIE-BRÂU

Expr. (*a fi*) *târâie-brâu* se întâlnește în Ciaușanu, *Vâlcea*, în două glose diferite. Mai întâi s.v. *cârșelnic* „cârcotaș, rău-platnic, *târâie-brâu* (în înțelesul vechi al cuvântului)”. Apoi, specificarea dintre paranteze se repetă s.v. *pricină*, în cazul expr. *a se pune de pricină* „a căuta cearta, bătaia cu lumânarea, a se prici, **a fi târâie-brâu** (în sens arhaic)”. Cele două semnalări ne-au suscitat interesul pentru expresia în cauză și semantismul ei primitiv.

Cine este interesat de semnificațiile compusului *târâie-brâu* și deschide DLR s.v. *târâ* 5. găsește următoarea desfășurare de sensuri și de exemplificări: a) „om care caută ceartă; arșagos”: *Această pasiune de a pleda... i-a adus porecla de „târâie-brâu”. În 1815, el dă statul în judecată.* (Oțetea, T.V., 82). *Lansaseră zvonuri în București și asta nu putea să le ierte Principele nice socrului, nice acestui târâie-brâu ce trebuia pedepsit* (Barbu, *Princ.*, 111). b) „om de nimic, golan, pierde-vară”: *Aceia-s niște târâie-brâu de n-au margini* (Alecsandri, T.: 152). *În gura fiecărui orator, fiecărui târâie-brâu – Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare* (I. Negruzzi, S. I, 123). *Un om de nimică, un târâie-brâu, un pierde-vară* (Marian, O. I, 232). c) „om sărac, prăpădit”.

FD, XXXVI, București, 2017, p. 79–90

Lectura paragrafului din amintitul dicționar ridică unele obiecții: înțelesul a) după cât de actual ar fi, în optica DLR, care exclude orice restricție, de timp și de spațiu, lipsește totuși din uz. În plus, citatul ilustrativ trezește semne de întrebare: pentru pasiunea de a pleda [ca profesionist], cineva își poate atrage porecla de *târâie-brâu*? Iar dacă acel cineva nu este un oarecare, s-ar fi convenit să i se citeze numele! În organizarea DLR trebuia să fie clar, dar nu e! Înțelesul b), prin cel dintâi citat, nu ilustrează definiția (*niște târâie-brâu de n-au margini!*) decât cu sprijinul celui de al treilea, iar cel de al doilea, prin relația *orator – târâie brâu*, s-ar potrivi, mai degrabă, înțelesului a). În sfârșit, c) s-ar părea că se apropie cel mai mult de semantismul pe care l-am acorda compusului în zilele noastre. Prezentarea minimală de până aici relevă anumite neclarități drept pentru care încercăm o incursiune în „biografia” compusului și a expresiei generate.

După sursele din domeniu, *târâie-brâu*, ca formație expresivă, s-a conturat pe baza unor întâmplări reale. I. Zanne, P. III, 33 corelează crearea cuvântului cu vremurile în care *brâul* constituia un articol vestimentar, respectiv, un accesoriu al portului bărbătesc. Prezența lui, pentru cei cârcotași, s-a dovedit salutară. Lăsând să le atârne un colț, când mergeau pe poduri [= fostele uliți bucureștene, „podite” cu bârne împotriva noroiului] „se legau de nenorocitul care, din păcate, îl călca”, declanșând instantaneu un conflict. Cu un astfel de preambul, înțelesul primitiv al cuvântului, creat *ad-hoc*, rezultă de la sine, „arțăgos, scandalagiu”. Semantismul astfel conturat și impus, va fi afectat odată cu ieșirea din uz a brâului, împreună cu piesele pe care le deservea. Cârcotașii au pierdut prilejul de a provoca scandalul așteptat, dar „suportul lexical” nu a dispărut. Suferind o inevitabilă mutație, compusul a început să fie decodat conform sensului de bază al verbului implicat și al obiectului asociat. Semnificația dublă a compusului a fost consemnată în dicționare. Înregistrând accepția primordială, în exclusivitate, unele au clarificat relația *târâie-brâu / om arțăgos* (CADE, SDLR). Altele de felul DEX, tot în exclusivitate, s-au limitat la accepția „pierde-vară”, în conformitate cu evoluția limbii. Între acestea, dicționarului-tezaur i-ar fi revenit obligația de a reflecta traseul sinuos al compusului, prin cuprinderea cronologică a tuturor înțelesurilor, așa cum de altfel procedează, dar și prin tratarea corespunzătoare, astfel încât să nu rămână secvențe obscure în „biografia” cuvântului. De pildă, se ajunsere ca *târâie-brâu*, prin semantismul originar, să definească pe cel care pledează vehement, urmărind, justițiar, câștigul de cauză. Supranumele, în astfel de circumstanțe, pentru dârzenia de a-și fi apărat propria cauză, i-a revenit, oricât ar părea de ciudat, chiar lui Tudor Vladimirescu, al cărui nume a fost ocultat din citatul DLR (A. Oțetea, T.V., 82). Probabil, spiritul polemic al viitorului conducător al mișcării de la 1821 a fost definit, în epocă, prin termenul cel mai calificat, dar căruia astăzi ezităm să-i acordăm credit. Calitatea specială a „surprinzătoarei porecle” (Dumistrăcel 2001: 56) a și făcut obiectul unui comentariu: „[expresia] analizată prin prisma semnificației originare a acestei îmbinări de cuvinte, constituie una din cele mai elocvente probe ale schimbărilor ce se pot produce în istoria formațiilor expresive” (id., *ib.*).

Expresia (a fi) *târâie-brâu*, prin traiectul său, ilustrează modificările produse de dezvoltarea cadrului social-istoric. Impunerea sa cu semantismul inițial reflectă o anumită realitate a cărei ecranare s-a soldat cu adoptarea unui nou înțeles, de fapt cel pe care l-ar fi transmis compusul, dacă nu s-ar fi creat perspectiva unor conflicte sigure. Deja la sfârșitul secolului al XIX-lea, I. Zanne, P III: 33 înregistra un semantism mai „generos”; 1. „cârcotaș, buclucaș”. 2. „derbedeu”. 3. „bădăran”. 4. „om neglijent în afaceri”. Opoziția semantică 1/3–4 reflectă „destinul” unui lexem, creat pentru a răspunde unei necesități: definirea individului beneficiar al unui prim pas al civilizației către urbanism (instalarea „podurilor” de lemn), prin raportare la colectivitate. Retragerea unui astfel de personaj din peisajul social, prin dispariția mai întâi a recuzitei vestimentare, a determinat resemantizarea corespunzătoare, în concordanță cu semnificația componentelor (cf. *târâie-brâu*), definind tot o tipologie umană, însă mai „ștearsă”, comparativ cu aceea de la începuturi.

A AVEA DE FURCĂ

În Ciaușanu, *Vâlcea*, s.v. *Cap. 8* figurează expresia *mi l-am suit în cap*, cu glosa „nu mai am trai cu el; mi-am găsit mantaua cu el; o să am de furcă cu el”. Cea de a treia parte din definiție ne-a atras atenția prin sensul figurat pe care îl suspectăm de a nu fi primordial. Pentru a ne convinge, ne-am raportat la unealta casnică (vergeaua de lemn la capătul căreia se leagă caierul pentru a fi tors) și la o posibilă organizare frazeologică primară: *a avea de furcă*¹ „a avea de tors”. Expresia este confirmată de Zanne, P. V, 306 în varianta negativă, de altfel mult mai pertinentă prin înțelesul figurativ conturat: *a nu avea de furcă* „a fi foarte sărac”. Rămânând în domeniul casnic și situându-ne pe „firul” *a avea de furcă*, am constatat următoarele: Inseparabilă de femei, de universul casnic al acestora (*Furca la muiere, cea mai mare avere* – I. Goleșcu, *ap. Zanne, P VIII: 633*), sintagma a cunoscut o evoluție specială, dar și o „publicitate” pe măsură, prin posibilitatea de a etala ocupația strict feminină (accidental, totuși, se practica și de către bărbuți, cf. Ion Torcălău, porecla scriitorului Ion Creangă din *Amintiri...*) în afara gospodăriei. Copleșite de treburi, dar ingenioase, femeile „se întovărășeau” cu furca, atunci când aveau de făcut un drum lung. Cel puțin, în satele românești, din partea sudică a țării, conform atestărilor, prezența unei torcătoare itinerante constituia o imagine

¹ După Gr. Brâncuș, 2004: 78 „...Cuvânt important în terminologia populară, referitoare la agricultură și industria casnică, *furcă* are două înțelesuri principale, aparent fără legătură între ele: 1. „unealtă de adunat fânul”; 2. „unealtă de tors manual”. Același autor subliniază că dintre toate limbile romanice numai româna a dezvoltat și generalizat sensul de „*colus*, unealtă de tors” cu care apare și în dialectele sud-dunărene, iar în albaneză cu toate sensurile din română. În legătură cu aceeași chestiune, Cătălina Vătășescu (*Termeni de origine latină referitori la tors în română și albaneză*, în „Sud-estul și contextul european”, IX, 1998, 32) reafirmă aceeași idee „în albaneză, sensul principal al cuvântului *furcă* este «unealtă de tors», cel de «unealtă agricolă», fiind puțin frecvent”.

curentă, de altfel consemnată în surse: *Primblă-mi-se primblă / Cea maică bătrână... / Din drugă-ndrugând / Din furcă torcând* (ap. GCr. II: 298, după DA). În cazul unei călătorii, în afara satului, drumeața cu furcă nu ezita să ceară informații în privința traseului. Momentul nu este lipsit de importanță, pentru că răspunsul se formulează în termenii ocupaționali ai drumeței-torcătoare: – *Da unde vrei dumneata să mergi? / – La Popeștii de Sus! / – La pocovnicu Iordache? / – Ei, da! / – Apoi n-ai rătăcit drumul... da mai ai de furcă până-n Popești... Aicea ești, de abia în Hăculești* (Caragiale 2000: 208); – *Ești om din partea locului? Vin de departe de tot, cale de două zile pe neodihnite. Am să mă duc în cutare sat. Nu sunteți buni să-mi spuneți mai e mult oare pân-acolo? / – Ehei, răspund strejarii cam în răs, mai ai de furcă și de drugă!* (Lungianu, *Clacă*: 140). Cele două contexte reflectă modificarea de înțeles a expresiei de la semantismul ordinar „a avea mult de tors” la „a avea mult de mers pe jos”, distanța de parcurs evaluându-se în cantitatea materiei prime prelucrabilă în fire. Mutația s-ar explica prin asocierea celor două acțiuni (torsul și mersul pe jos către...), cadrul *ad-hoc* propice pentru răsturnarea priorităților. Angajată în parcurgerea unui drum până la... torcătoria este preocupată de atingerea acestui obiectiv, și numai ca fapt secund de epuizarea caierului, cu termen facultativ de încheiere. Conversiunea semantică a fost determinată de prezența generalizată a „torcătoarelor mobile”. Literatura beletristică a unor autori din partea sudică a țării atestă practica în cauză aproape ca un fenomen de masă.

Pentru satele oltenești, mersul unei femei cu furca-n brâu, constituia un fapt obișnuit în copilăria poetului M. Sorescu: *Măria venea pe la noi cu furca-n brâu / Și pune furca așa pe pat și se culca lângă ea / – Păi bine, fă, cu furca de ce mai veniși? Dacă te culcași... zicea mama / – Lăasă-mă, că nu mai văd să torc / – Ba ți-e lene / – Ei, mă, nu-mi crede niminea* (*La Liliaci*, II: 173). Gestul femeii cu furca, de capitulare în fața patului, se explică prin oboseala acumulată de la începutul zilei până atunci. Poate că, extenuată, plecase de acasă, chiar cu premeditare, întrevăzând posibilitatea unei pauze. În Bulzeștii Craiovei, întâlnirea cu o torcătoare „ambulantă” nu surprindea pe nimeni decât prin cantitatea materiei prime: *De pe linia [= ulița] de la deal apare Ioncica lui Mutu, / Cu furca-n brâu torcând / – Asta de unde-o fi având atâta lână? / O să toarcă și-n / Mormânt – id. ib.: 46.*

Acolo, în satul poetului oltean, *Toate femeile torceau / Atunci lâna era la putere. / Se făceau haine, ciorapi, flanele, nu se-mbrăcau oamenii cu târgovețe d-astea [...] Și când întâlnea câte-o femeie torcând / Păun americanul scotea ceasul de la brâu / Și umbla la el / – Ce faci, mă? / – Păi îl dau în urmă, să meargă odată cu fusul / zicea – Uite că trecui în alt fus! La urmă întâlnea alta răsucind / Și iar umbla la ceas... / – Ia te uită ce mare e lumea, / Cum să te descurci cu atâtea fuse?* (id., *ib.*: 198). Omonimia *fus* pentru *tors* / *fus* orar constituie un prilej de declanșare a umorului pe care poetul nu îl lasă neexploatat.

Între timp, în viața satului au avut loc modificări substanțiale. Odată cu acestea, torsul a ieșit dintre preocupările majore de odinioară. Paradoxal, expresia

nu a dispărut. Posibilitatea de supraviețuire se explică prin relația de omonimie în care este angajat lexemul-nucleu *furcă* „ustensilă pentru tors fibre textile” / „unealtă agricolă”, astfel încât *a avea de furcă*, prin reinterpretare, semnifică, în sens propriu, „a avea de muncit din greu” ori în sens figurat „a avea dificultăți; a intra în conflict cu cineva”: – *Te țin în casă atâția ani și te hrănesc de pomană, și când îți abate... hop, îți iei catrafusele ș-o ștergi... Ce așa scrie la cărțile voastre? Potoleşte-te, băiete, c-avem socoteli amândoi... Da... Ce crezi? **Avem de furcă!** (Al. Vlahuță, 1886: 18). *Tănase* [Scatiu] *încuie ușa. Bătrânul începu să strige: – Nu-ncuia ușa! Nu-ncuia ușa! / – Nu urla c-avem de furcă amândoi!* (Zamfirescu, 2001: 299).*

Întrucât de multe ori furca „unealtă agricolă”, devine „armă de luptă”, expresia s-a îmbogățit și cu acest semantism „a (se) lupta cu cineva, a fi angajat în război”: *Nu! la Dunărea cea lată / Lupta-i încă neîncheiată: / Mai avem cu oastea turcă /, Bat-o sfântul, mult de furcă!* (Dulfu, 1998: 159).

Chiar și sensul figurat al idiomatismului cunoaște o anumită diversificare de la „a avea probleme cu cineva” (*Cine a spus că muiera și dracului îi dă de furcă nu a greșit* – Agârbiceanu, 1962: 297) până la „a avea complicații într-o activitate” (*Înainte de a scrie cartea, trebuie scrisă pagina întâia și până la pagina întâia vei avea de furcă mai ales cu rândul întâi* – Arghezi: 58). Ciaușanu, *Vâlcea* înregistrează exclusiv acest înțeles în glosa expr. *a sui în cap pe cineva* „a-și găsi mantaua (cu cineva); **a avea de furcă...** s.v. *Cap. 8*.

Filiația variantei înnoite cu cea de bază, exprimând îndeletnicirea feminină, este confirmată de însuși Caragiale, 2001: 966, cu autoritatea corespunzătoare: *Nimic din câte sunt la vederea omului nu e nemuritor în lumea asta și fiindcă tot ce e pe pământ trebuie neapărat să aibă o viață mai scurtă ca a pământului, căci încă și cu el și cu toate ale lui trebuie să se isprăvească odată... Decât până atunci mai va, **mai avem de furcă** și mai va atâta și **mai e atâta de tors**, încât nu trebuie să ne doară de pe acum capul de gândul zilelor din urmă a micuței noastre planete.*

MOȘI PE GROȘI

Expresia *moși pe groși* apare repetat în informațiile furnizate de Ciaușanu, *Vâlcea* s.v. *drac* 3., respectiv, expr. *a spune draci uscați*, interesantă prin glosa formulată de autor „a spune cai verzi pe păreți [sic!], fleacuri, nimicuri, «moși pe groși»”. Același autor, în *Glosar* s.v. *gros* 1., consemnează idiomatismul *moși pe groși* „vrute și nevrute, cai verzi pe pereți”. DEX înregistrează expresia, cu același sens figurativ s.v. *moș* 2. Raportarea la surse arată că au existat trasee diferite, într-o anumită ordine, pentru structuri lexicale diferite, corespunzătoare unor variante ale expresii.

Expr. *moși pe groși*, în alternanță, majoritar, cu *moși păroși*, semnificând „vorbe goale, de clacă, minciuni”, asociată cu verbe ca *a vinde* sau *a zice*, *a spune*

ori cu altele figurative *a îndruga*, *a înșira*... *la moși pe groși*, a stat în atenția cercetătorilor. Din necesitatea de a sistematiza punctele de vedere, și în funcție de rezolvare, aceștia s-ar putea grupa în două categorii, în principal, după opțiunea pentru un anumit început. Pentru unii, formația primitivă ar fi *moși pe groși*, pentru alții *moși păroși*. Și unii și alții, au în comun aceeași modalitate deductivă de interpretare, dar pe baza unor argumente diferite.

Ocupându-se de expresie, Valentina Șerban (1986: 48–49) discută componența acesteia pe baza informației istorice, oferite de P.P. Panaitescu, 1964: 149–151. Istoricul citat identifică un suport real, favorabil pentru conturarea formației expresive, așa cum s-a întâmplat în numeroase alte cazuri similare. Acesta se numește *moș*² și odinioară desemna „o parte din teritoriul unui sat”, în posesia unuia dintre fondatori. Cu prima generație de moștenitori, proprietatea încetează să mai fie integrală. Divizarea survenită între urmași, nu întotdeauna în condiții amiabile, duce la instalarea unei stări de confuzie și neclaritate, complicate prin acțiunea de vânzare a subdiviziunilor dobândite. În caz de tranzacții, datorită situației ambigue create prin fărâmițarea nu tocmai clară, de multe ori se recurge la abilități negustorești pentru a depăși situația. Experiența tristă a cumpărătorilor ar fi dus la conturarea expresiei, în două var.: *a vinde la moși pe groși* „a înștrăina pământuri moștenite (de-a valma), *pe groși* (pe bani)” (cf. Lupu 2006: 45) și constatându-se, de fapt, înșelăciunea: *a spune la moși pe groși*, cu prilejul respectiv, cu alte cuvinte, „a spune neadevăruri, minciuni” (cf. *Eu nu vă spun moși pe groși, ci numai lucruri pe care le-am auzit de la oameni ce trebuiesc crezuți* – Macedonski, O III: 122), ori *a îndruga moși pe groși* (Zanne, P II: 275), cu același înțeles.

Cu timpul, epuizându-se problema vânzărilor litigioase de *moși*, iar *groși* ieșind din circulație, expresia, privată de fondul real, riscă să nu mai fie înțeleasă. Faptul atrage după sine și modificări de formă. În rostirea muntenească și într-un ritm alert, *moși pă groși*, ar fi permis aglutinarea prepoziție/nume, cu rezultatul probabil *moși păroși*, luând în calcul și inevitabilul aport al etimologiei populare. În aceeași combinație cu un *verb dicendi* dobândește semnificația „a spune istorisiri fanteziste despre *moși păroși* [= personaje mitice din epoci cu totul obscure]”. Noua formație, fiind preluată în uz, s-a impus. Descendența *moși păroși* din *moși pe groși* pare verosimilă, iar denaturarea variantei primitive a asigurat perpetuarea într-o nouă organizare.

Pentru prioritatea construcției *moși pe groși*, dar dintr-o altă perspectivă, pledează de altfel, rând pe rând, Philippide 1894: 139, Andriescu 1956: 64–65, opinie la care se raliază, Florica Dimitrescu (1958: 55) și Maria Bojan (1971: 261). Aceștia susțin că geneza construcției *moși pe groși* trebuie pusă în legătură cu Târgul Moșilor, când, participanților la bălciurile organizate, cu acel prilej, li se spuneau povești pe bani (*groși*). În virtutea răspândirii acestui tip de narațiune, s-ar putea explica și prezența expresiei, cu accepția amintită, în basme, dar ca formulă

² Cuvântul este semnalat și comentat de Cosniceanu 2004: 140–141, pentru Basarabia.

de încheiere, probabil o preluare din tradiția de a spune povești, impusă de Târgul Moșilor: *Încălecai pe un cocoș / Să vă spui la moș pă groș* – Ispirescu, *Legende*, 332).

De pe o altă poziție, în etape distincte, Al. Graur și St. Dumistrăcel, în intervenții cu deosebiri neesențiale, susțin preeminența expr. *moși păroși* în comparație cu *moși pe groși*. După Al. Graur, 1956: 273, var. primordială, ipotetic, ar fi *moși păroși* de la care s-ar fi desprins *moși pă groși*. La separarea adjectivului, în presupusele componente, s-ar fi ajuns din cauza rostirii muntenești a prepoziției, care, recunoscută, în secvența de început, primește autonomia, restul compusului rămânând fără explicație. Dacă admitem desprinderea, secvența rămasă, *roși*, ar căpăta o nouă identitate: *groși*, susține Al. Graur. Dar cum anume? Nu ni se spune.

În aceeași ordine de idei, St. Dumistrăcel (2001: 248) consideră *moși păroși* un punct de sprijin central în demonstrație, susținând ca etapă de început *moșii roșii*, prin filiație cu *moșii verzi*, personaje legendare, frecvente în textele folclorice de unde au fost preluate de paremiologia populară, cu diverse semnificații (cf. valoarea calendaristică negativă, pe care am identificat-o, în sinonimie cu „Paștele cailor”: *O să-i dau [datoria], cum s-ar zice, la moșii ai verzi* – Chirițescu, Gr.: 143). Lingvistul ieșean consideră că îmbinarea *moșii roșii* ar explica „etapa” *moși păroși*, prin posibilitatea formală a adjectivului de a primi un augment, ca în descântece: *Ho, vacă, roșă, poroșă!*; *A venit omul roș, / Poroș*. Aglutinarea ar explica „păroș(i), pentru care, de fapt, «pe groși» reprezintă doar un fapt paralel” (2001: 248). Pentru demonstrație, se avansează o ipoteză „paralelă” a cărei creditare impune o condiție: de a admite prioritatea construcției *moși păroși*, față de care *moși pe groși* ar urma să se dezvolte, în subsidiar, colateral.

Pentru geneza construcției *moși pe groși*, explicația Valentinei Șerban ni se pare justificată, pe deplin ca motivație și prioritate. Propunerea Philippide, Andriescu, Dimitrescu, Bojan, din punctul de vedere al spectacolelor populare de la Târgul Moșilor, poate fi admisă în plan secund. Inversarea priorității în cazul Graur, Dumistrăcel, propunând expr. *moși păroși*, neelucidată ca etimon de Graur, cu explicație mult prea discutabilă, în viziunea lui Dumistrăcel, impune anumite rezerve. Nota comună a amândurora constă în poziția „secundă” (= *paralelă*: Dumistrăcel) a expr. *moși pe groși*, în raport cu *moși păroși*, îmbinare primordială. Prin interpretare, sau „ca fapt paralel”, ar duce la desprinderea ulterioară a variantei *moși pe groși*. Contraargumentul pentru prioritatea sintagmei *moși pe groși*, invariabilă în combinație cu diverse verbe, ar consta în calitatea de fapt real, confirmat istoric, a proprietății denumită *moș*, susceptibilă de diviziune, prin ereditate. Declanșarea dificultăților în cazul tranzacțiilor de vânzare-cumpărare a parcelelor desprinse din *moșul* original, depășește ca anvergură, dar mai ales ca gravitate, istorisirile fantastice, cât și acțiunea spectaculară, inseparabilă de Târgul Moșilor. Ca origine, ele pot reprezenta fapte independente sau în filiație, complicate prin omonimie. La acestea se adaugă și etimologia populară. După cum, la fel de bine, diversele combinații, pe baza nucleului *moși pe groși*, ar fi putut să fie preluate în terminologia de sezon a „Moșilor”.

(A NU AVEA) NICI ÎN CLIN, NICI ÎN MÂNECĂ

Ciauşanu, *Vâlcea* s.v. *cârd* „ciopor, stol”, apelează la expresia anunţată, ca glosă, pentru *nu-mi bag în cârd cu ei!* „nu vreau să am de-a face cu ei; *n-am nici în clin, nici în mânecă cu ei*; nu bag în plug cu ei; nu mă-ncârduiesc cu ei”. Păstrându-şi actualitatea, construcţia figurează în DEX, cu semantism generalizat „a nu avea nimic comun cu cineva”. Ca posibilitate de decriptare, prin reunirea componentelor respective, cele două nuclee lexicale negate, *clin, mânecă*, „trimit” la domeniul croitoriei, al confecţiei vestimentare. Fără să se ajungă prea departe cu decodarea, construcţia se foloseşte pe baza înţelegerii parţiale [= superficiale], accentul căzând pe negaţia absolută (v. citatele DA): *Să n-ai de-a face cu ei nici în clin, nici în mânecă!* – Creangă, P., 202. *Limba noastră n-are nici în clin, nici în mânecă cu bârfelile păgânilor* – Ispirescu, U., 101. *Flăcăii nu trăiau deloc bine cu el; nu voiau să aibă cu dânsul nici în clin, nici în mânecă, nici la jocuri nu-l primeau, nici la şezători* – Sadoveanu, *Săm.* V, 567).

Preocupat de îmbinarea lexicală citată, mai ales de autenticitatea terminologică a acesteia, G. Coşbuc (*Foaia pentru toţi*, I, nr. 38 = *Opere* IV, 11) oferă o explicaţie. Pentru restabilirea „adevărului”, el propune ca structură originară, *nici în clin, nici în mânecă*, modificată, la un moment dat, *clinul*, în accepţia generalizată, accesoriu la haine, fiind asociat, inevitabil, cu *mâneca*, pentru plauzibilitatea relaţiei. După G. Coşbuc, lucrurile stau astfel: *clin*, cuvânt de origine slavă, înseamnă, „povârniş”, corespunzând neologismului *pantă*. Țăranul, susţine poetul, vorbeşte de *clinul dealului, clinul apei*, orice drum din deal în vale, fiind *clin*. *Mânecă*, de origine latină, ca verb, *mâneca (refl.)* „a se scula de dimineată pentru a ajunge departe”, constituie lexeme tot mai rar întrebuiţate, pietrificate în proverbe: *Cine mânecă nu întunecă; Mânecatul de dimineată şi însuratul devreme nimănui nu strică* (determinarea pleonastică atestând cunoaşterea aproximativă a cuvântului, în cele din urmă substituit prin *sculatul!*). Asocierea *clin/mânecă*, după poet, ar avea următoarea explicaţie: „*țăranul mânecă* [= se scoală de dimineată] ca să urce dealul şi să coboare înainte de a se întuneca. Prin asociaţie de idei, *a mâneca* e sinonim cu «a urca dealul». *Mânecă* e drumul la deal. În Banat se numeşte orice suiş pe deal *mânecul dealului*” (*Opere*, IV: 11). Dicţionarele neconfirmând semantismul cuvântului, în continuarea explicaţiei ne biziim, exclusiv, pe informaţia poetului. Având în vedere că formele de relief înclinate presupun urcuş şi coborâş, *mânecul*, dependent de lumina zilei, ar desemna restrictiv, prin temporalitate, *urcuşul* (la prima oră). Efectuarea operaţiei, în timp util, ar asigura aceleaşi condiţii diurne şi pentru cea de a doua: *clin*. Când urcuşul e greu, explică poetul, țărani se întrajutoresă, împrumutându-şi boii, câte 4–6 perechi, la suiş, sau lanţurile, la coborâş. Dacă pe pantă s-ar afla persoane necunoscute, acestea ar putea refuza „colaborarea”, în absenţa oricărei convenţii prealabile, rostind expresia comentată. Conform situaţiei, zicătoarea ar însemna „n-am cu el de-a face nici pe drum în sus [= în mânecă], nici pe drum în jos [= în clin]”, ca răspuns la prezumtivul

ajutor solicitat. Inversarea de termeni, din structura expresiei, ne constrânge să admitem că solicitarea ar fi fost formulată, în cazul unui fapt real, restrictiv, pentru *clin*, după ce *mânecul* fusese parcurs, ca posibilitate de conturare a expresiei.

Dar demonstrația e susceptibilă și de alte amendamente: *clinul*³ de care amintește poetul, în realitate este *clină* „coastă, povârniș, pantă” (v. DA s.v.: *Râurile de pe clină de răsărit a arcului carpatic* – Mehedinți, R., 14; *Clinele din dreapta și din stânga văii nu mai sânt acoperite de pădure* – Popovici-Kirileanu, B., 38; CADE s.v.: *Lângă o clină răpede... deodată un vuiet de tunet* – Sadoveanu). Prin urmare, rectificând propunerea lui Coșbuc, ajungem la o variantă absurdă *nici în clină, nici în mânece*. De aceea, tindem să credem, pentru succesul demonstrației, în probabilitatea unei structuri originare cu nucleele *clină – mânece*, fapt ce ar fi impus, pentru o relație credibilă, refacerea *clină* > *clin*. Verosimilitatea unei astfel de modificări s-ar susține prin atestarea variantei feminine a celui de al doilea nucleu, de altfel confirmat de dicționare: *M-am luat pe sinecă / Pe mânece... / Pe calea lui Traian, / La apa lui Iordan* (Marian, V.: 122), în acest fel, asocierea dintre *clin* și *mânece* capătă un suport real, chiar dacă impenetrabil până la capăt. Dar cele două construcții prepoziționale *pe sinecă, pe mânece*, de altfel sinonimice, exprimă... timpul *în zorii zilei*. Prin urmare, respingem decriptarea poetului, dar rămânem în spațiul propus: *povârnișul*. Din punctul de vedere al parcurgerii bidirecționale a acestuia, pentru *a nu avea nici în clin, nici în mânece*, păstrând limitele negației, propunem decriptarea „a nu avea nimic convenit în privința urcuș-coborâșului [= *clina*] și nici în privința timpului, zorii zilei [= *mânece*] (cu cineva) (Aici ne ajută înțelesul prepoziției *în* „cu privire la”, activ în limba veche – v. DA s.v. în 3.IX). Dacă lucrurile s-ar fi putut petrece astfel, acomodarea formală a celor doi termeni ar fi avut loc într-o operație ulterioară, prin situarea lor în același domeniu de referință: *croitoria*. Într-un cadru atât de credibil, dar atât de criptic, importantă rămâne negarea unei realități recognoscibile. Forța acesteia a asigurat uzul expresiei, iar tentativele de decriptare, dacă au existat, au eșuat. Punând totul pe seama unei întâmplări pierdute în timp, vorbitorii au continuat și continuă să o folosească pentru valoarea ei de negație supremă.

Incursiunea în biografia idiomatismelor prezentate a plecat de la modalitatea de glosare a unor termeni prin recursul la astfel de formații în Ciaușanu, *Vâlcea* și Ciaușanu, *Glosar*. Preferința autorului pentru frazeologisme se înscrie într-o veche tradiție culturală ajungând până la cronicari, în ultimă instanță, până la vorbirea populară. Spre a motiva opțiunea lui Ciaușanu pentru tipul de glose, ne folosim de observația Floricăi Dimitrescu (1958: 182) asupra unor locuțiuni verbale, create ca

³ V., în acest sens, observația lui Zanne P. III, 119: *Cuvântul clin în toate părțile... locuite de români are numai următoarele înțelesuri: 1. „o bucată de pânză sau de pânură la veștmintele țărănești”; 2. „o bucată de pământ, având forma unui triunghi cu o bază foarte mică în raport cu înălțimea”. În Țara Românească, piezișcala sau povârnișul unui deal se numește clină. De aici rezultă că explicarea acestei ziceri nu poate fi primită.*

reacție a spiritualității populare împotriva verbelor abstracte și împotriva construcțiilor inexpressive, înlocuite cu construcții mai intense afective, pentru a da culoare conținutului lor intelectual.

Cele câteva expresii prezentate au fost selectate după același criteriu al mutației semantice a mesajului. Pentru cea dintâi, *târâie-brâu*, semnalul a venit de la autorul glosarelor, care pentru celelalte a înregistrat accepții curente în epocă, suspecte în raport cu virtuțile sensuri primare (dependente de nucleul expresiei corespunzătoare: *furcă*, *moș* etc.). Create pe baza unor fapte reale (*a fi un târâie-brâu*, *a avea de furcă*, *a vinde (a spune) la moși pe groși*), ele au fost active cu înțelesul primordial, atâta vreme cât au reflectat cadrul social-istoric în care s-au coagulat. Odată cu perimarea acestuia, nu au dispărut, ci s-au adaptat noilor realități reprofilându-se pentru un nou înțeles. Uneori, soluțiile au constat în inversarea între sensul figurat și nonfigurat. Acțiunea propriu-zisă de târâre a brâului cu premeditare este substituită prin atribuirea înțelesului metaforic pentru cineva neîn stare să-și lege și să-și poarte brâul (d-apoi de alte fapte?) ș.a.m.d.

Fiecare dintre formațiile idiomatice este circumscrisă unui moment din evoluția societății: *brâul*, modei vestimentare orientale în contextele amenajării ulițelor capitalei prin podire; *furca*, ustensilă casnică pentru femei din timpuri imemorabile; *moșul*, inseparabil de întemeierea comunităților sătești; *groșii*, monedă de origine germană (sau poloneză), cu circulație limitată în țările române. Prin informația „încifrată”, ele prezintă o incontestabilă valoare documentar-istorică.

În același timp, toate formațiile idiomatice se dovedesc mai mult sau mai puțin criptice. Explicația stă nu numai în lexicul de multe ori învechit, ieșit din uz, ca atare, sau ca semantism (*gros*, *mâneacă*, *moș*), ci și în fapte (reale) „condensate”, pentru care absența mărturiilor face imposibilă deciptarea.

Timpu s-a așternut nemilos asupra frazeologismelor urmărite. În afara acestuia, a rămas *a nu avea nici în clin, nici în mâneacă*, datorită specificului său de negație (dublă) mereu valabilă.

IZVOARE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

Agârbiceanu 1962	I. Agârbiceanu, <i>Opere</i> , vol. 2. <i>Schițe și povestiri</i> , București. Editura pentru Literatură.
Arghezi 1972	T. Arghezi, <i>Scrieri</i> , vol. 23. București, Editura Minerva, 1972.
Bojan 1971	Maria Bojan, <i>Expresii românești cu conținut istoric</i> în CL, XVI, 2, p. 259–266.
Brâncuș 2004	Gr. Brâncuș, <i>Istoria cuvintelor: Unitate de limbă și cultură românească</i> . Ediția a II-a, București, Editura Fundației „România de Măine”.
CADE	I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, <i>Dicționarul enciclopedic ilustrat</i> . Partea I: <i>Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi</i> de I.-Aurel Candrea. Partea II: <i>Dicționarul istoric și geografic ilustrat</i> , de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească, [1926–1931].

- Caragiale 2000 I. L. Caragiale, Colecția *Opera fundamentale*, vol. I. Coord. Acad. Eugen Simion, București. Editura Univers Enciclopedic.
- Chirișescu Gr. M.I. Chirișescu, *Grănicerul*, București, Editura Minerva, 1912.
- Cosniceanu 2004 Maria Cosniceanu, *Nume de familie (din perspectivă istorică)*. Chișinău, [Editura] Pontos.
- DEX *Dicționar explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. București, 1986 (Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”).
- DGS II *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Volumul I, literele A–C, București, 2009; volumul II, literele D–O, București, 2010; volumul III, literele P–Z, București, 2011, coord. Maria Marin.
- Dimitrescu 1958 Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*. [București]. Editura Academiei.
- DLR Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă, București, 1965 ș.u.
- Dumistrăcel 2001 Stelian Dumistrăcel. *Până-n pânzele albe. Expresii românești*. Biografii – motivații. Ediția a II-a revăzută și augmentată. [Iași]. Editura Institutul European.
- Gl. Munt. *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, 1999.
- Ispirescu, L. P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*. Adunate din gura poporului. București. Tipografia Academiei Române, 1892.
- Jipescu, O. Gligore M. Jipescu, *Opincarul, cum este și cum tribuie să hie săteanu*. Scriere-n limba țaranului muntean. București, 1881.
- Lupu 2004 V. în *Urme ale istoriei*.
- Marian, N. S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ. București, Edițiunea Academiei Române, 1890.
- Marian, O. S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*. Tom. I–II. Cernăuți, 1883.
- Panaiteescu, P.P. 1964 P.P. Panaiteescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*. București.
- SDLR August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*. Edițiunea întâia, Iași, 1939.
- Sorescu, *La Lilieci* I–III M. Sorescu, *La Lilieci. Poeme: Cartea a doua; Cartea a treia* [București], [Editura] Cartea Românească [1977], 1980; *Cartea a patra*, Craiova, [Editura] Scrisul Românesc, 1980.
- Șerban 1986 Valentina Șerban, *În legătură cu prezentarea lexicografică a unor expresii*, în CL, XXXI, nr. 1, p. 46–50.
- Șez. „Șezătoarea”. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare. Director: Artur Gorovei, Fălticeni. Anul I, 1892 ș. u.
- TDM I–III *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
- Vlahuță 1886 Al. Vlahuță, *Din durerile lumii*, București [f.e.].
- Zamfirescu 2001 D. Zamfirescu, *Viața la țară*, București, Chișinău, Editura Litera Internațional.
- Zanne P I–X Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*. Vol. I–X, 1895–1912.

CHANGES IN THE SEMANTICS OF SOME EXPRESSIONS**ABSTRACT**

The dialectical glossary awakens the interest of the reader, among other things, through the glosses formulated, meaningful not only for defining the terms as an immediate objective but also for the lexemes used for this purpose, often dialects, archaisms, new creations, etc. This time, we stopped on some of the phrases seen in Căușanu, Vâlcea and Căușanu, a *Glossary* that is frequently used in such situations, probably for their summative and sentential capacity. Interestingly, idiomatic groups are often accompanied, on a case-by-case basis, by some restrictions on the current course, to warn the reader of the intended meaning.

In the following, focusing on the auctorial clues from the cited works, we have the intention to comment on some idiomatism, according to the trajectory traversed from the point of view of their actuality.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”